

ӘОЖ 371.8.062; МҒТАР 14.27.09
<https://doi.org/10.47526/3107-3123.406>З. КУАНЫШБАЕВА¹, Г. САДУАҚАС²¹Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

✉ e-mail: kzb-1969@mail.ru

**БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚ МӘДЕНИЕТІН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДА СЫНЫПТАН ТЫС ЖҰМЫСТАРДЫҢ
ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ**

Аңдатпа. Мақала мазмұнында бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін сыныптан тыс жұмыстар арқылы қалыптастыру мәселесі жан-жақты қарастырылып, талдау жасалынған. Мақала мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру бойынша отандық, шетелдік ғалымдардың еңбектері және бастауыш сыныпта сыныптан тыс ұйымдастырылатын тәрбие жұмыстарының, нормативтік құжаттарын жалпы әдістемелік нұсқаулықтарды негізге ала отырып жазылды.

Бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстарды жүйелі әдістемелік деңгейде ұйымдастыру оқушылардың бойында ұлттық құндылықтарды дарытып, көркем мінездің қалыптасуын қамтамасыз ету негізі болып табылады. Мақалада сипаттау, талдау әдістері қолданылды. Ғылыми зерттеу тақырыбы аясында ғылыми-педагогикалық басылымдарға талдау жасалып, негізгі ой-пікірлер мен тұжырымдамалар ұсынылды. Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыпқа келтіруде сыныптан тыс жұмыстардың құрылымы мен мазмұнының маңызды екендігі анықталды. Сыныптан тыс тәрбие жұмыстарының мазмұны оқушының қоршаған ортаны тану білімін кеңейтумен бірге адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуына, мәдениетті тұлға болуына мүмкіндік береді. Зерттеуде бастауыш мектепте сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру арқылы оқушының мінез-құлық мәдениетін дамыту жұмыстарының негізгі бағыттары мен әдістемесі негізге алынды. Арнайы бағдарламалар негізінде жұмыс жасау жұмыстың сапасы мен нәтижесіне қол жеткізуге ықпал жасап, педагогикалық үдерісінің тиімділігін арттырады.

Мақалада бастауыш сынып мұғалімдерінің сыныптан тыс тәрбие жұмыстарында оқушылардың адамгершілік-рухани құндылықтарын, әдептілікке баулу мен өзгені құрметтеу, қарым-қатынаста сөйлеу мәдениетін сақтау, салауатты өмір салтын орнықтыру жұмыстарының негізгі бағыттары мен эксперимент жұмыстарының нәтижелері ұсынылған.

Оқушының бойында әдепті мінез-құлық пен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруды қамтамасыз етуде сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырудың жүйесі сипатталып, мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру жұмыстарының мазмұны мен үлгісі жасалынған. Ұсынылған үлгідегі жұмыстар бастауыш сыныпта сыныптан тыс жұмыстарды жүзеге асыру және жүйелі жұмыс жоспарын құруға септігін тигізеді.

*** Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Куанышбаева З., Садуақас Г. Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың құрылымы мен мазмұны // Yassawi Journal of Education Studies. – 2026. – №3 (141). – Б. 5-19. <https://doi.org/10.47526/3107-3123.406>

***Cite us correctly:**

Kuanysbbaeva Z., Saduaqas G. Bastauysh synyp oqushylarynyn minez-qulyq madenietin qalyptastyruda synyptan tys zhumystardyn qurylymy men mazmuny [Structure and Content of Extracurricular Work in Shaping the Cultural Behavior of Primary School Students] // Yassawi Journal of Education Studies. – 2026. – №3 (141). – Б. 5-19. <https://doi.org/10.47526/3107-3123.406>

Мақаланың редакцияға түскен күні 07.01.2025 / қабылданған күні 30.09.2026

Кілт сөздер: мінез-құлық мәдениеті, бастауыш сынып, сыныптан тыс жұмыс, адамгершілік, тәрбие, әдептілік, рухани құндылық.

Кіріспе

Қазіргі таңда шәкірттеріміздің бойында ұлттық құндылықтарды меңгерту оқу-тәрбие процесіндегі берілген білімнің мазмұны мен сыныптан тыс іс-шараларға және отбасындағы тәрбиеге байланысты болып отыр. Жан-жақты дамыған жеке тұлғаның өнімді және шығармашылықпен еңбек етуі, мәдени сауаттылық деңгейінің көтерілуі білім ордасындағы оқу процесінде ғана емес, сондай-ақ сыныптан тыс тәрбие жұмысын ұйымдастыруынан көрінетіндігі баршамызға аян. Оқыту мен тәрбиені бірыңғай үрдіске қосу үшін оқушылардың білім алуына және олардың танымдық қабілеттерін дамытуға қажетті жағдайлар жасап, оқушының әрбір іс-әрекетінде қоршаған ортаға деген оң көзқарасты жетілдіру қажет. Өткізілетін кез келген педагогикалық іс-әрекеттер тұлғаға әсерін тигізіп, оның өзіндік шешім қабылдауына, тұжырым жасауына, қажетті дағдысын дамытуға ықпал етеді. Тәжірибе көрсеткендей, өткізілген педагогикалық іс-әрекет жұмыстарында баланың ой-өрісі, мәдениеті, адамгершілік қасиеті, өз бетінше шешім қабылдау, танымдық ойлау қабілеті дамып, өнегелі тәрбиені бойына сіңіре отырып, рухани күш алатыны анықталды.

Зерттеу жұмысымыздың өзектілігі – тұлғаның өзіндік ерекшеліктерін есепке ала отырып, тәрбие процесін жүйелі өткізу, оқушылардың бойында көркем мінез бен қоршаған ортада қарым-қатынас жасау, өзгені құрметтеу, мәдениетті сөйлеу, өзгенің пікірін тыңдау, әдептілікті сақтау, тұлғаның рухани-адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру. Білім беру ұйымдарында сыныптан тыс жұмыстарды жүргізу барысында оқушылардың өзіндік ерекшеліктерін есепке ала отырып, тұлғаның бойына рухани құндылықтарды дарытуда нәтижелі жұмыстарды жүргізу арқылы өз мақсатымызға қол жеткізе аламыз.

Зерттеу мақсаты – сыныптан тыс тәрбие жұмысы мен білім беру мазмұны арқылы оқушылардың бойында өнегелі тәрбие мен мінез-құлық мәдениетін, саналы іс-әрекеттің, қоршаған ортада адамгершілік қасиеттің қалыптасуын және тұлғаның даму деңгейін анықтау.

Қазіргі кезде ғылым мен техниканың, өнер мен мәдениеттің дамуы, ақпараттық құралдардың сан жағынан артуы тұлғаның дамуы мен танымдық қызығушылықтарына әсер етіп, балалардың бойында жағымсыз іс-әрекеттердің көрініс тауып, қарым-қатынаста жағымсыз қылықтарының көбейіп жатқандығы баршамызды алаңдатып отыр. Бұл мәселелердің шешімін табуда бұқаралық ақпараттар мен ғылыми педагогикалық басылымдардың мазмұнындағы өзекті мәселенің шешімін табуда ұсынылған түсініктемелерге шолу жасап, мәдениетті тұлғаның бойында ұлттық сана-сезімі оянған, төл мәдениеті мен тарихын, ата дәстүрін игерген, рухани өресі биік, имандылық, табиғилық, еңбекқорлық және т.б. ізгілікті адамгершілік қасиеттерді қалыптастырудың қажеттігі анықталды.

Білім беру ұйымдарында сабақтан тыс ұйымдастырылатын іс-шара жұмыстары білім алушының саналы тәртібін және қарым-қатынаста мәдениетті мінез-құлқын тәрбиелеу, сөйлеу мәдениетін, логикалық ойлауын дамыту, сабақта алған білімдерін, біліктері мен дағдыларын практикалық жұмыстар арқылы кеңейту, қоршаған ортада ұқыпты болу, өзгені құрметтеу, адамгершілік құнды қасиеттерін дамыту мақсатында өткізілуі тиіс.

Әдебиетке шолу. Жас ұрпақтың бойында ұлттық құндылықтарды дарыту мен ұлттық тәрбие берудің өзектілігін, тәрбие берудің тәсілдері мен жолдарын қарастыру маңыздылығы жөнінде ғылыми басылымдарда көрініс тауып, мағынасы терең, салмақты ойлар айтылды.

Саналы тәртіптің ұжым арқылы дамитыны және оқушыларды саналы тәртіпке тәрбиелеу баланың іс-әрекеті мен қарым-қатынасы арқылы іске асатыны мәлім және оқушының тәртібін түзетуде педагогикалық ұжым мен жетекшілік қажет [1, 255-б.]. Яғни оқушының бойында жағымды мінез бен сананың әрекет етуінде педагогикалық білімнің

маңызды екені рас, сонымен бірге ата-аналарға педагогикалық бағыт беруде мұғалімнің ата-аналарға кеңес беру, тәрбиелік жұмысты өткізуде педагогикалық бағыт көрсету қажеттілігі туындап отыр. Ф.Т. Бондарьдың педагогикалық шығармаларында мұғалімнің оқушыларға мәдени тәртіп пен үлгілі болуды үйретуі қажет екендігі айтылады. Оқушылардың іс-әрекетінде дұрыс мінез-құлықтың дағдылары мен ережелері игерілуі тиіс және оқушылардың тәртібі бақылауға алынып, мұғалім оқушылардың тәртібіне объективті баға беру қажеттілігінің негізгі тұжырымдамасы ұсынылады [2].

Р.А. Досжан мен А.Б. Смайловтың «Билік пен даналық ілімі» атты мақаласында Жүсіп Баласағұнның «Құтты білік» дастанын талдай отырып, тілдік бірліктер арқылы халықтың дүниетанымы мен мәдени құндылықтары көрініс табатынын атап көрсетеді. Бұл тұжырым бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда ұлттық салт-дәстүрді насихаттайтын мақал-мәтелдер мен қанатты сөздерді тәрбие үрдісінде тиімді пайдаланудың маңызын айқындайды [3, 23-6].

Ғалым С.А. Козлова, Т.А. Куликовалар қарым-қатынас мәдениеті тәртіп мәдениетінің бір құрамдас бөлігі екендігін ескере отырып, кіші мектеп жасына дейінгі баладағы тәртіп мәдениетін тәрбиелеудің үш кезеңін көрсетеді. Бірінші кезең ерте сәбилік шақтан басталады, бұл кезеңде бала қоғам қолдау көрсететін тәртіп түрлеріне жаттықса, екінші кезеңде балаға қоршаған ортадан, айналасындағылардан мақтау алу үшін өзін қалай ұстау қажеттілігі түсіндіріледі. Бала өзінің орындаған жағымды іс-әрекетіне қанағаттануы тиіс. Ал ол үшін тәртіп ережелерін сақтаудың қажеттігі үшінші кезеңде түсіндіріледі. Бұл кезде кіші мектеп жасына дейінгі балаға әдеп, тәртіп мәдениеті туралы қарапайым ақпараттар беріледі [4].

Ресейлік ғалымдар Г.А. Урунтаева, Ю.А. Афонкина баладағы қарым-қатынас мәдениетін қалыптастырудың бірнеше жолын ұсынады. Яғни кіші мектеп жасындағы бала үлкендермен, құрбыларымен қарапайым қарым-қатынас жасау жолдарын (амандасу, қоштасу, алғыс айту, өтініш білдіру, т.б.) меңгереді. Қарым-қатынас жасау арқылы мәдениетті сөйлеу, өзгені мұқият тыңдау, тыныштық сақтау, айналасындағыларға кедергі жасамау, үлкендердің тапсырмасын орындау, ішкі тәртіп ережелерін сақтау, қоғамдық орындарда мәдениеттілікті сақтап, қарым-қатынас жасау мәдениеті бекітіледі [5].

С.В. Петрина баланың тәртіп мәдениетінің бір компоненті ретінде қарым-қатынасты негізге ала отырып, қарым-қатынас мәдениеті баланың қоғамдық орындарда, күнделікті тұрмыс-тіршілікте әдептілік көрсетуден, сөз қорын дұрыс қолданудан, жағымды қатынас жасаудан көрінеді деп түсіндіреді [6].

Ұ.И. Ауталипова өз еңбегінде отбасындағы ата-аналардың өз ұрпағына үлгі көрсетуі мен олардың тұлғалық қасиеттерінің жоғары болуына күнделікті тұрмыс-тіршілікте газет-журналдар, кітап оқып беру, ертегі, әңгімелердің мазмұнын талдау, кино, театр, музей, көрмелерде тәртіп ережелерін айтып отырудың маңызды екенін, осындай жұмыстардан ата-аналармен бірлескен жұмыстың сапасы жоғары болатынын атап көрсетеді [7].

Н.И. Болдырев өз еңбегінде мектептен тыс ұйымдастырылатын тәрбие жұмысындағы зерттеулер оқушының жүрегіне төте жол табуға, оқушының тыныс-тіршілігін, ортаға бейімділігі мен ерік-жігерін, мінез-құлқын тәрбиелеуге ықпал ететін әдіс екеніне тоқталып кетеді [8].

А. Капенова зерттеу жұмысында бала мен ата-ана қарым-қатынасының түрлері мен күрделі тұстарына теориялық тұрғыдан сипаттама беріп, отбасы тәрбиесінде ата-ана қарым-қатынасының тәрбиелік ықпалын арттыру, ата-аналармен жүргізілетін жұмыс мазмұнында ата-аналардың педагогикалық сауаттылығын ашу, сынып жетекшілерінің ата-аналармен жұмыс істеу іс-шараларын жүйелі ұйымдастыру қажеттігін көрсеткен. Сонымен бірге, өз еңбегінде қоғамдық қажеттіліктер негізінде туатын әр адамның білімін, тәрбиесін және әлеуметтену деңгейін көрсететін ол балалардың қарым-қатынас мәдениеті деп тұжырым жасайды [9].

3. Шаумарованың зерттеу жұмысында оқушылардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыруда мұғалімнің рөлі ерекше маңызға ие. Бұл процесте оқушы қарым-қатынас жасау арқылы білім мен тәжірибені, өнегелі мінез-құлықты және іс-әрекетте адамгершілік құндылықтарды дамыта отырып, өзгені құрметтеу, қамқор болуды меңгеретіні атап көрсетілген [10].

Қарым-қатынас барысындағы біреудің екінші бір адамға әсері не болмаса өзара қарым-қатынас нәтижесіндегі ықпалдастықтың әдіс-тәсілдері педагогикалық сипатта болғанмен, ішкі тетіктер адамның психикалық ахуалына, сезімі мен ой санасына, жүріс-тұрысына тікелей не жанама сөз арқылы әсер ету болып саналады.

Ресейлік ағартушылар О.С. Богданова мен И. Марьенконың еңбектерінде мінез-құлық мәдениеті адамгершілік қасиеттер мен адамгершілік сезімдерді қоғамның талаптары мен ережелеріне сәйкес тәрбиелеп, қарым-қатынаста мәдениетті сөйлеу, әдептілікпен таныстыру, тұлғааралық қатынаста коммуникациялық қабілеттерін дамытудың маңыздылығы аталған [11; 12]. Рухани-адамгершілік тәрбие – бұл дұрыс дағдылар мен өзін-өзі ұстау дағдыларының нормалары, ол ұйымдағы қарым-қатынас мәдениетінің тұрақтылығын дамытады. Бастауыш сынып жасындағы балалар қарым-қатынас тәсілдерін, мінез-құлықтарын өз бақылауларына, эмпирикалық тұжырымдарға сүйеніп үлкендерге еліктей отырып, отбасындағы барлық қасиеттерді бойына сіңіре береді.

Жеке тұлғаның рухани құндылығын қалыптастыру өзге тұлғалармен қарым-қатынас жасауда және мінез-құлықтағы көріністе байқалады. Педагог білім мен тәрбие беруде тұлғамен өзара қарым-қатынас жасау арқылы пәннің мазмұнын түсіндіруде әдіс-тәсілдерді қолдана отырып құндылықты дарытады. Оқушылардың бойында рухани құндылықтарды жетілдіруде педагогтің іс-әрекеті мен жүйелі жұмысты өткізуі маңызды болып табылады. Әрбір оқушының құндылығын қалыптастыруды қамтамасыз етуде педагогикалық процестегі әдіс пен тәсілдің оңтайлы таңдалуы нәтижеге дұрыс қол жеткізуге себепші болады [13, 185-6].

Шәкірт белгілі бір қасиеттің мәнін түсінбейінше, оның бойында сол қасиетті қалыптастыру, тәрбиелеу мүмкін емес. Дегенмен әрбір қоғамда адамзаттың дамуы сол қоғам мүшелерінің талабы мен мақсатына қарай әрекет жасайды. Ал мектеп оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда педагогикалық ұжым, оқушылар ұжымы, ата-аналар ұжымының өзара байланыста болмауы «қиын» балалар санының артуына әкеп соғады. «Қиын» балалардың жеке басының ерекшеліктерін тұрмыс жағдайымен, тәрбиемен өзара әрекеттестігін есепке алып, кешенді түрде зерттеп іске асырған П.П. Блонский: «Объективті көзқараспен қарағанда, «қиын» оқушы ол әлеуметтік педагогтің тиімсіз жұмысына байланысты. Субъективті көзқараспен қарағанда, әлеуметтік педагогке «қиын» оқушымен жұмыс істеу өте ауыр, ол оқушы – әлеуметтік педагогтен қажымай-талмай жұмыс істеуді талап ететін оқушы». Сонымен бірге П.П. Блонский өз жұмыстарында мектептегі сыныптан тыс жұмыстарға баса көңіл бөлуді және тәртіп бұзушыларды тәрбиесіз, мәдениетсіз ортадан мәдениетті балалар ұжымына біртіндеп әкелу жұмыстарын жүргізу қажеттілігін айтады [14]. Қай еңбекті алып қарасақ та, жеке тұлғаның адамгершілік қасиеттерін дамытудың ізгілікті қарым-қатынасқа жол ашатыны және мінез-құлық мәдениетінің сабақтан тыс жұмыстарда нәтижелі болатыны көрсетілген [15]. «Педагогикалық энциклопедияда» сыныптан тыс жұмыстар оқушының бос уақытында оқушыны жан-жақты дамытып, өмір сүруге мүмкіндіктер беретін тәрбиелік сабақтар делінген [16]. Оқушы мінезінің қалыптасу нәтижелілігі, ең алдымен, отбасы мен қоршаған ортасына, мектепке тәуелді. Неғұрлым отбасы мен мектеп өзара ықпалдастықта бірлесіп жақсы тәрбие берсе, оқушының рухани адамгершілік қасиеті, еңбекке баулу тәрбиесі, қоршаған ортаға деген көзқарасы да соғұрлым жоғары болады.

Әл-Фараби өз еңбегінде бақытқа жету жолында кепіл болатын қалаулы игіліктер қатарында жақсы мінез-құлық пен парасат-пайымның орнын анықтап, біліммен қатар іс-

әрекетте инабатты, қайырымды болу арқылы өмір салтын сақтай алатынымызды, қарым-қатынаста мейірімді, инабатты әрекет болмаған жағдайда білімге де негіз жоқтығын тілге тиек еткен [17, 33-б.].

Сынып мұғалімі мен ата-аналар оқушының негізгі тәрбиешілері болып табылады. Сондықтан да педагог жүргізетін тәрбие жұмысының нәтижелері ата-аналармен жұмыс істей білуіне, олармен ортақ тіл табысып, олардың көмегі мен қолдауына сүйене білуіне байланысты. Мұғалім мен ата-ананың қарым-қатынасында басты рольді педагог атқарады. Өйткені тәрбие жұмысы – оның негізгі мамандығы. Ол – арнаулы дайындығы бар, әртүрлі педагогикалық жағдаяттарды іскерлікпен шеше алатын маман.

Философиялық, психологиялық-педагогикалық басылым мен ғылыми педагогикалық зерттеулер мазмұнында берілген түсініктемелерге талдау жасай отырып, мінез-құлық мәдениеті туралы мынандай анықтама беруге болатынына көз жеткіздік.

Яғни, *мінез-құлық мәдениеті дегеніміз* – тұлғаның әлеуметтік ортада өзін-өзі реттеу қабілетін, қарым-қатынас процесіндегі жауапкершілігін және қоғамда қабылданған этикалық нормаларды саналы түрде сақтап, оларды оқу-тәрбие үрдісінде және әлеуметтік өзара әрекеттесуде жүйелі түрде жүзеге асыруын сипаттайтын педагогикалық-әлеуметтік феномен. Мінез-құлық мәдениеті – жеке тұлғаның қоғамда қалыптасқан әлеуметтік нормаларына, моральдық-этикалық қағидаларына және құқықтық талаптарына сай әрекет етуін қамтамасыз ететін құндылықтар, дағдылар мен реттелген мінез-құлық үлгілерінің жүйесі.

Зерттеу әдістері мен материалдар

Бұл ғылыми еңбекте бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда сыныптан тыс жұмыстардың құрылымы мен мазмұны теориялық талдау негізінде анықталды. Зерттеу барысында оқушылардың бойында өнегелі тәрбие, мінез-құлық мәдениеті, саналы іс-әрекет дағдыларын қалыптастыруда тәрбие жұмысының тиімділігін арттыруға арналған «Әдептілік әлеміне саяхат» атты арнайы бағдарлама әзірленді.

Зерттеу дизайны кешенді сипатта ұйымдастырылып, зерттеу әдістеріне педагогикалық бақылау, сауалнама жүргізу, әңгімелесу және тәжірибелік жұмыстар, педагогикалық эксперимент және салыстырмалы талдау әдістері қолданылды. Эксперимент барысында барлық оқушыларға диагностикалық әдістер қолданылды, бұл нәтижелердің салыстырмалы және объективті болуын қамтамасыз етті.

Зерттеу материалдарына сыныптың тәрбие жоспары, тәрбие сағаттарының мазмұны, оқушылардың мінез-құлық мәдениетінің көрсеткіштері, сауалнама, бақылау нәтижелері пайдаланылды. Сонымен қатар, оқушылардың мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру деңгейін анықтау үшін арнайы дайындалған диагностикалық тапсырмалар мен бағалау критерийлері қолданылды.

Талдау мен нәтижелер

Бүгінде әдеп-иба нормалары деп жүргеніміз, сайып келгенде, адамдар арасындағы осынау күрделі өзара қарым-қатынастарды жарасымдылық, сыйымдылық, қолайлылық, жағымдылық, ұнамдылық, бір сөзбен айтқанда, адамгершілік-имандылық тұрғыдан реттеудің шартты қағидалары болып табылады.

Ұлы ақын Абай: «Мен егер закон қуаты қолымда бар кісі болсам, адам мінезін түзеп болмайды деген кісінің тілін кесер едім», – деген сөзінің тәрбиелік мәні зор. Жалпы адамзатқа ортақ данышпандардың, солардың ішінде тәрбиелік таным-тағылымы біздің халқымызға бұрыннан таныс және жоғары бағаланатын ежелгі грек ойшылдары Аристотель, Сократ, Платон, т.б. және түркілерден шыққан даналардың тәрбиенің мәнін жоғары бағалаған ойлары өзектесіп жатады. Аталмыш грек ойшылдары адамның қандай болатыны және кім болатыны оның тәрбиесіне, өмірлік тәжірибесіне, әлеуметтік жағдайына және қоршаған ортасына тікелей байланысты болатындығын айтады. Яғни жеке адам өз-өзінен әдепті кісі болып шыға келмейді. Әдептілік адамның өзімен бірге өсіп-жетіледі, оған

айналасындағы адамдар, қоғамдық орындар, отбасы, мектеп, т.б. айтарлықтай елеулі әсер етеді. Сондықтан адамның әдептілігі де оның адамдар арасындағы жүріс-тұрысынан, басқалармен қарым-қатынасынан көрінеді. Әдеп адамның өмір сүру тәсілі мен өмір жолына байланысты. «Жақсы адам болып қалыптасу үшін жаратылыстан гөрі жаттығудың рөлі зор», – деген ежелгі грек философы Демокрит.

Бастауыш сынып оқушысы сыныптан тыс жұмыстарға қатыспай тұрып, өзін-өзі тәрбиелеуге икемсіздік танытады. Демек, онсыз әдептілік, мәдениеттілік қалыпқа келмейді. Бұл – әдептілікке тәрбие арқылы қол жеткізуге болады деген сөз. Сондықтан данышпан философ Аристотель: «Барлық өнер атаулы және соның ішінде тәрбие өнері адамға табиғаттан жетіспеген жақтарын толықтыру мақсатын көздейді», – дейді.

Бастауыш мектеп жасындағы оқушылардың мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеуде белгілі бір уәждерге байланысты баланың қарым-қатынасы өзгеріп отырады. Уәж – адамның мінез-құлқын қозғайтын, жағымды әрекеттерге бағыттайтын күш. Тиісті уәждер болмайынша, мінез-құлық пен қарым-қатынастардың қажетті нормалары бекімейді, адамгершілік қасиеттері дамымайды. Сол себепті педагогикалық тұрғыдан дұрыс өткізілген педагогикалық іс-шаралар баланың күнделікті өміріндегі жағымды іс-әрекеттерді ұйымдастырудың неғұрлым тиімді жолы болып табылады. Қарым-қатынас жасау арқылы тұлғаның мінезін өзгертуге және мәдениетті мінезін дамытуға болады. Мінез өздігінше қалыптаспайды, мінез бен мінездің үйлесуі барысында мәдениетті мінез қалыптасады. Ғылыми-әдістемелік басылымдарда оқушылардың бойында жақсы мінез-құлықты қалыптастырудың қарым-қатынас мәдениеті мұғалімнің әдістемелік жұмыстарына байланысты екендігі біздің негізгі жұмысымыздың бағыттарын айқындауға септігін тигізді.

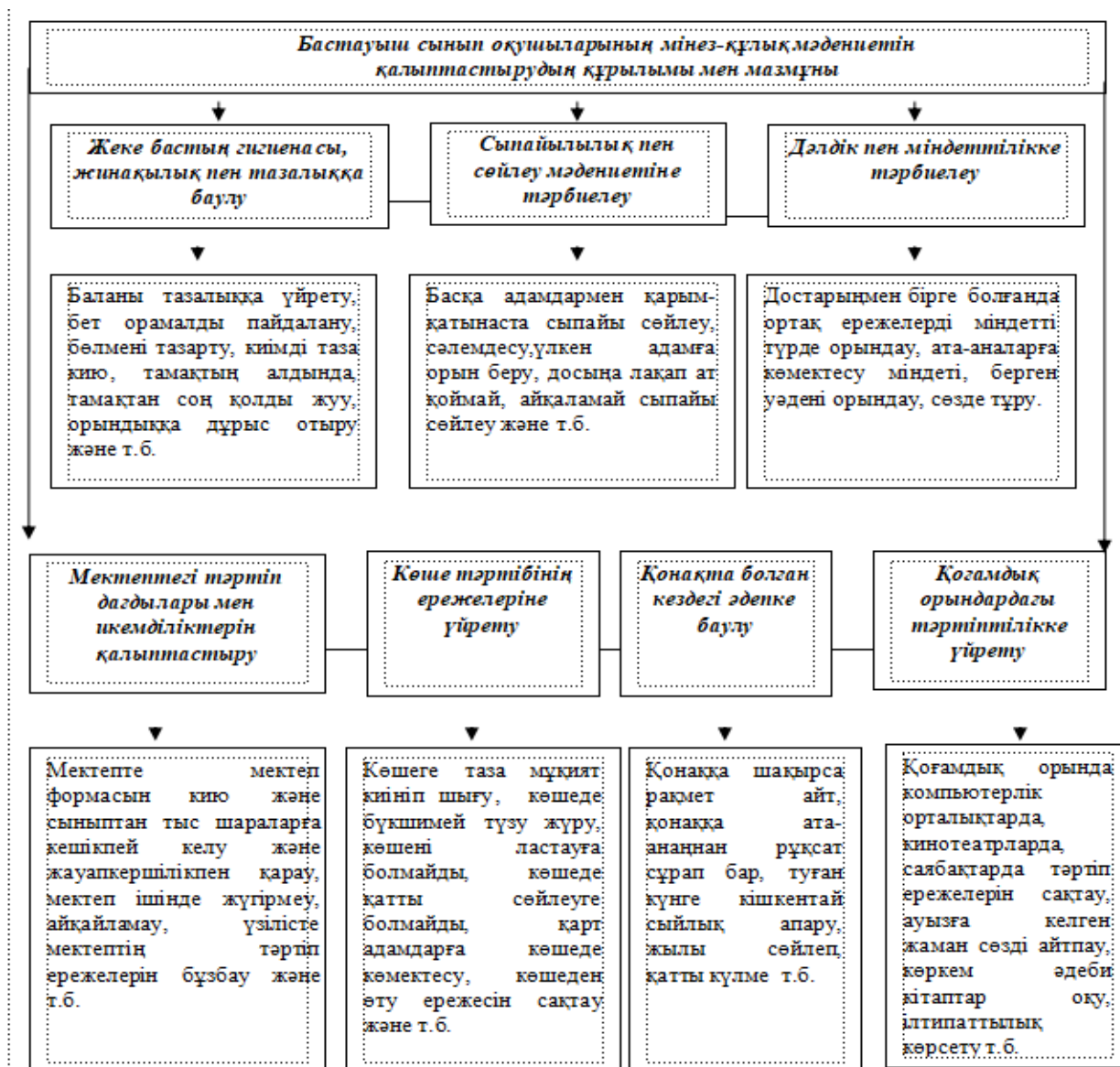
Оқушылардың мінез-құлық мәдениетін дамытуда сыныптан тыс ұйымдастырылатын жұмыстарға оқушылардың қызығушылығын есепке алу зерттеу барысында ескерілді. Оқушылар барлық сабақтарға қатысқанмен, барлық сабаққа бірдей қызығушылық таныта бермейді. Сыныптан тыс өткізілген тәрбиелік іс-шараларға оқушының қатысуы оның бойында қызығушылықтың тууымен тікелей байланысты. Сыныптан тыс әртүрлі формаларда атқарылатын іс-шараларда оқушылар қоғамдық пайдалы еңбекке қатысты жиындар мен кездесулерде (экскурсия, театр, кітапхана, саябақ, туған күн, т.б.) бірлесіп қарым-қатынас жасау арқылы өзгені сыйлау, құрмет көрсету, қойылған сұраққа мәдениетті жауап беру, өзін-өзі ұстау дағдыларын қалыптастырып отырады. Өзара бірлескен сыныптан тыс жұмыстар кейде ұжымдағы балалардың өз жолдастары жөніндегі қате қалыптасқан пікір-көзқарастарын өзгертуіне, балалардың өзара қарым-қатынасын қажетті бағытқа қайта құруына мүмкіндіктер туғызуына себепші болады.

Сан қырлы сыныптан тыс қызмет процесі кезінде балалардың арасында олардың әрқайсысының жеке басының ерекшеліктеріне орай түрлі қарым-қатынастардың орын алатыны байқалды. Сол қарым-қатынастар олардың жеке басының одан әрі даму бағытын анықтап, мәдениеттілігін көрсете білді. Сыныптан тыс өткізілген тәрбие жұмысы оқушының жас мөлшеріне, психологиялық ерекшеліктеріне, білім деңгейіне, тұлғаның қажеттілігіне сәйкес белгіленуге тиіс. Оқушының әдепті мінезін қалыптастыратын және ынталандыратын іс-әрекеттер болуы керек және ұйымдастырылатын жұмыстың жүргізілу мерзімі, ұзақтығы оқушының жас мөлшеріне сай және белгіленген талаптар арқылы іске асырылуын жоспарладық. Пәндер бойынша өткізілетін сыныптан тыс жұмыстар оқушының сабақтан алған білімін бекітіп, оны толықтыру мақсатын көздеп, қолдану тәжірибесін арттыруға, саналы тәртіп орнықтыруға ықпал етіп, жоспарлы түрде іске асырылды. Балалар жағымды әдет-дағдыларды, мінез-құлық мәдениетін еңбек үстінде, басқалармен қарым-қатынаста, іскер балалармен бірлесіп еңбектену кезінде, т.б. игереді. Сонымен бастауыш мектептегі сыныптан тыс тәрбие жұмыстарында, яғни оқушылармен бірге өткізілген іс-шараларда, шығармашылық ойын түрлерінде, еңбек тәрбиесінде балалардың әлеуметтік сана-сезімі қалыптасады, мінез-құлық қасиеттері, өзара қарым-қатынастары дамиды.

Балаларды тек қана дұрыс іс-әрекеттерге жаттықтыру ісіне қойылатын талаптардың бірі – олардың табиғилығы және баланың күнделікті өмірде өз орнын табуы. Бастауыш сыныптарда өзіне-өзі қызмет көрсететін еңбек дағдысын, қарым-қатынас мәдениетін дамытуға қажетті көптеген жаттығулар балалардың дұрыс қылықтарды тұрақты түрде игеруіне және сан рет қайталауына жағдай жасайды, сөйтіп олар біртіндеп әдетке айналады.

Зерттеу жұмысымызда ғылыми еңбектерді зерттей келе, оқушылардың мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда сыныптан тыс ұйымдастырылатын жұмыстардың негізгі бағыттарын анықтай отырып, жоспар жасауда сыныптан тыс жұмыстардың құрылымдық үлгісін және оған қойылатын әдістемелік, педагогикалық тұрғыдағы талаптарды көрсетуге тырыстық.

Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда ғылыми философиялық, психологиялық, педагогикалық әдебиеттерді талдай отырып, біз сыныптан тыс жұмыстарда бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастырудың негізгі құрылымы мен мазмұнын белгіледі (1-сурет).

1-сурет – Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастырудың негізгі құрылымы мен мазмұны

Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруда әдістемелік жұмыстар оң нәтижесін беру үшін зерттеу барысында жетекші идеядан туындайтын талаптарға сәйкес бір жүйеге келтірілген жұмыстар жасауға мүмкіндік алдық. Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеуде сыныптан тыс жұмыстарды өткізудің маңыздылығын, оқушының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін ескере отырып, бұл мәселені ғылыми-тәжірибелік тұрғыдан зерттеу жағын қарастырдық.

Біз зерттеу барысында тақырыпқа сәйкес тәжірибелік-эксперимент жұмысының жүйесі мен мазмұнын, негізгі жолдары мен нәтижелерін сипаттап, салыстырмалы түрде дәлелдеп, жинақтадық. Бастауыш сынып оқушыларының мәдениетті мінез-құлқын тәрбиелеудің жолдары мен тәжірибелік-эксперимент жұмыстарының нәтижелеріне талдау жасалып, әдістемелік ұсыныстар жасалды.

Зерттеу жұмысы Шымкент қаласының білім басқармасына қарасты №62 Н. Төрекұлов атындағы және Ақпан батыр атындағы жалпы білім беретін орта мектептердің бастауыш сыныптарында жүргізілді. Тәжірибелік-эксперименттік зерттеу жұмысына барлығы 53 бастауыш сынып оқушысы қатысты. Қатысушылар саны әр сыныптың толық құрамы негізінде таңдалып, зерттеу әдістемесінің сенімділігін қамтамасыз етті.

Тәжірибелік-эксперименттік жұмыс кезеңдеріне (анықтау, қалыптастыру, бақылау) тоқталайық.

Анықтау кезеңі. Зерттеу жұмысының анықтау кезеңінде бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетінің бастапқы деңгейіне диагностика жасалды.

Қалыптастыру кезеңі. Бастауыш сынып оқушыларына «Әдептілік әлеміне саяхат» атты арнайы курс бағдарламасы ұсынылды. Сыныптан тыс жұмыстарда бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін ғылыми негізде, жүйелі түрде тәрбиелеуді ұйымдастыру негізгі мақсатымыз болып табылды. Бастауыш сынып оқушыларының бойында адамгершілік ұғымдары мен түсініктерін қалыптастыру және дамыту, балалардың мәдени мінез-құлық үлгілерін игеруге деген қызығушылығын, адамгершілік сезімдерін, уәждерін, бағалауын жетілдіру, жалпы адамзаттық және қазақ халқының ұлттық моралдық-адамгершілік нормалары мен ережелерін терең меңгеруін, тәрбиеленушілердің бойына сіңіруін жолға қою, оқушыларды мәдени мінез-құлық нормалары мен ережелерін білуге жаттықтыру, балаларды жоғары адамгершілік қатынастарға негізделген әр түрлі әрекеттерге үйрету, оқушыларды өзін-өзі бақылауға, өзіндік мінезін дұрыс бағалауға, өзін-өзі тәрбиелеуге баулу бағдарламамыздың міндеті болып табылады.

Бағдарламаның ерекшеліктері сонда, ол бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеудің мазмұнына сай олармен өткізілетін сыныптан тыс тәрбиелік жұмыстар өзара бір-бірімен байланысты болған бірнеше бағытта іске асырылады. Олар: «Жеке бастың гигиенасы және тазалығы», «Сыпайылық және сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу», «Дәлдік пен міндеттілікке тәрбиелеу», «Мектептегі тәртіп дағдылары мен икемділіктерін қалыптастыру», «Көшеде жүру тәртібінің ережелеріне үйрету», «Қонақтағы әдептілікке баулу», «Қоғамдық орындардағы тәртіп» секілді бағыттар.

Бағдарлама бастауыш сынып оқушыларының мәдениетті мінез-құлқын қалыптастыруда әдептілік пен сыпайылыққа үйретумен бірге рухани-адамгершілік тәрбие беруді қамтиды. Бағдарламада мінез-құлық мәдениетін психологиялық және педагогикалық тұрғыдан бірнеше бөлімге бөліп, оның өзара сабақтастықта болуы қарастырылды. Бағдарламада «Жеке бастың гигиенасы және тазалығы», «Сыпайылық және сөйлеу мәдениетіне тәрбиелеу», «Дәлдік пен міндеттілікке тәрбиелеу», «Мектептегі тәртіп дағдылары мен икемділіктерін қалыптастыру», «Көшеде жүру тәртібінің ережелерін үйрету», «Қонақтағы әдептілікке баулу», «Қоғамдық орындардағы тәртіптілікке үйрету» бағыттары бойынша іс-шараларды жоспарлау және оны өткізудің әдістемелік нұсқаулығы берілді.

Сонымен қатар, ұсынылған бағдарламадағы әрбір бағыт бойынша өткізілетін іс-шараларға ата-аналар тарапынан қолдаулар мен ұсыныстар жасалды. Дегенмен бұл зерттеу

жұмысымызда «мәдениет», «мінез-құлық», «ізгілік», т.б. бағытта сауалнамалар жүргізіліп, сұрақ-жауап әдісін қолдана отырып, бастауыш сынып оқушыларының сыныптан тыс уақыттағы іс-әрекеттері мен қарым-қатынастағы жағымсыз әрекеттері бойынша жұмыстар жүргізілді. Эксперименттік-тәжірибелік жұмыс барысында сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастырудағы мүмкіндіктер мен қажеттіліктер жөнінде, ең алдымен, сынып жетекшілері мен ата-аналар арасында сауалнама жүргіздік. Мектеп оқушысының мінез-құлық мәдениетін қай сыныпта қалыптастыруға болады? Баланың мінез-құлқының қалыптасуына қандай факторлар әсер етеді? Мектеп оқушыларының мінез-құлық мәдениетін дамыту үшін оқушылар ұйымы қажет пе? т.б. Алынған сауалнамаларға талдау жасай отырып, сыныпта оқушының біліміне баса назар аударылатыны, тәрбиесіне көп көңіл бөлінбей, тек білімімен қорытынды шығарып, баға беретіні байқалды. Себебі кейбір сынып жетекшілері басшылық тарапынан тексерістер болған кезде педагогтерге баға бергенде оқушының біліміне қарай мұғалімге де баға берілетінін ескертіп, тек сабақ процесіне көңіл аударатынын және сыныптан тыс өткізілген жұмыстарға оқушылардың барлығы толық қатыса бермейтінін атап өтті. Сауалнама, сұрақ, әңгімелер, шығарма жұмыстары арқылы сыныптан тыс тәрбие жұмыстарының төмен деңгейде ұйымдастырылатынын аңғардық. Сонымен бірге ата-аналардың мектептегі сыныптан тыс өткізілген жұмыстарға қатысуы, оқушының мінез-құлық мәдениетін қалыптастырудағы әдіс-тәсілдерді тиімді қолдану мен гуманистік қарым-қатынас орнатудың маңыздылығын түсінуде және т.б. мәселелерді шешу төңірегінде ата-аналар мен мұғалімдерге көмектің керек екендігі байқалды.

Қалыптастыру кезеңінде бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеуге бағытталған сыныптан тыс жұмыстар жүйелі түрде ұйымдастырылды. Сыныптан тыс жұмыстар құрылымында тәрбиелік мәні зор әңгімелер, рөлдік ойындар, жағдаяттық тапсырмалар, ұжымдық-шығармашылық жұмыстар қамтылды. Әрбір өткізілген іс-шаралардың мазмұнында оқушылардың жас ерекшеліктері ескеріліп, олар жауапкершілік, сыйластық, тәртіптілік, өзара көмек көрсету сияқты мінез-құлық мәдениетінің негізгі компоненттерін қалыптастыруға бағытталды. Қалыптастыру кезеңінде оқушылардың мінез-құлқында жағымды өзгерістер байқалып, өзара қарым-қатынас мәдениеті мен тәртіп нормаларын сақтау деңгейі біртіндеп артты.

Бақылау кезеңі. Бақылау кезеңінде қалыптастыру кезеңінен кейін қайта диагностикалау жүргізіліп, алынған нәтижелер анықтау кезеңіндегі көрсеткіштермен салыстырылып, нәтижесінде бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруды қамтамасыз етуде сыныптан тыс жұмыстардың құрылымы мен мазмұны педагогикалық тұрғыдан негізделді және тәжірибе жүзінде тиімді екендігі айқындалды (1-кесте).

1-кесте – Бақылау экспериментінің нәтижесі бойынша сыныптан тыс жұмыстарда бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру деңгейі

Критерийлер	Деңгейлер % есебімен					
	жоғары		орта		төмен	
	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ	ЭТ	БТ
1	2	3	4	5	6	7
Жеке тұлғаның мәдениеттілігін тануы.	47,9	31,6	39,2	31,2	12,9	37,2
Мінез-құлық мәдениетінің нормаларын, ережелерін, талаптарын білуі.	50,9	24,8	36,2	31,3	12,9	43,9
Мәдениеттілікті білдіретін рухани құнды қасиеті білуі.	45,5	23,6	38,9	32,7	15,6	43,7
Мораль, этика, мәдениеттілікті білуі.	47,3	29,5	36,7	33,5	16	37
Орта есебі:	47,9	27,4	37,8	32,2	14,3	40,4
Мектеп оқушысының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру әдістеріне қызығушылығы.	53,5	24,9	31,1	32,3	15,4	42,8

1-кестенің жалғасы

1	2	3	4	5	6	7
Өз-өзін саналы әрекет жасауға ұмытылысы.	48,7	28,7	38,2	31,4	13,1	39,9
Әлемдік мәдениетке ұмытылысы.	50,2	21,3	32,6	30,4	17,2	48,3
Қарым-қатынас жасаудағы сөз мәдениетін сақтауға әрекеттенуі	50,1	23,5	35,3	32,7	14,6	43,8
Орта есебі:	50,6	24,5	34,3	31,7	15,1	43,8
Мінез-құлық мәдениетінде халық педагогикасын, ұлттық салт-дәстүрлерін пайдалану.	52,6	24,5	34,1	31,8	13,3	43,7
Отбасы тәрбиесін ескеру.	46,6	24,8	41,5	31,2	11,9	44
Рухани құнды қасиеттерін көрсете білуі.	50,1	23,2	32,9	31,9	17	44,9
Қоршаған ортада мәдени мінез-құлықты көрсете білу.	52,1	24,3	35,6	31,3	12,3	44,4
Орта есебі:	50,3	24,2	36,1	31,6	13,6	44,2
Жалпы орта есебі:	49,6	25,4	36	31,8	14,4	42,8

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетінің қалыптасуын қмтамасыз етуде төмендегідей ғылыми негізделген ұсыныстар берілді:

- сыныптан тыс жұмыстарды жүйелі және мақсатты түрде өткізу;
- рөлдік ойындар мен жағдаяттық тапсырмаларды тәрбие процесінде кеңінен қолдану;
- ата-аналарды тәрбиелік іс-шараларға тарту арқылы мектеп пен отбасының өзара ықпалдастығын күшейту;
- оқушылардың мінез-құлқына тұрақты педагогикалық бақылау жүргізу.

Аталған ұсыныстар оқу-тәрбие процесінде бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін тиімді дамытуға мүмкіндік береді.

Тәжірибелік жұмыстарды іске асыру барысында баланың мінез-құлық мәдениетін дамытуға әсер ететін объективті және субъективті факторларды анықтап отырдық. Объективті факторларға қоғамның тарихи дамуы, оқыту, тәрбиелеу, өмір сүру ортасы және уақыты жатады. Бұл факторлардың барлығы бір-бірімен тығыз байланыста болып, бірі екіншісінің дамуына әсер етеді. Субъективті факторларға адамның сенімі, дүниеге деген көзқарасы, қарым-қабілеті, мінезі, типологиялық ерекшеліктері, қызығушылығы, арман-тілегі жатады. Мұндай субъективті факторлардың барлығы да объективті факторлардың әсер етуі арқылы қалыптасады. Демек, объективті факторлар адамның адамгершілік қасиеттерінің қалыптасуындағы ең күшті материалистік негіз болып саналады.

Бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыру оқушылардың сана-сезіміне ықпал ету жақтарын, оларда жақсы әдет пен мінез-құлықты, адамгершілік сезім мен қасиеттерді дамытуды және еркі мен тілегін бағыттап білуді т.б. талап етеді.

Ата-бабаларымыз тәлім-тәрбие жөнінде ғасырлар бойы айтқан қағидалары, қисындары, жөн-жосығы, ақыл сөздері «Ақырып айтқан ақылдан, ақылмен айтқан сөз артық», «Сөзіңмен мазалама, ісіңмен көрсет» деген нақыл сөздері нағыз педагогикалық шарттарды көрсетеді.

Зерттеу барысында бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениеті сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру барысында қалыптасатыны дәлелденді. Сыныптан тыс жұмыстарда оқушының жас ерекшелігі есепке алына отырып, оның қызығушылығы мен қажеттілігіне сәйкес жүйелі ұйымдастыру талап етіледі. Сонымен бірге мінез-құлық мәдениеті сабақ процесінде мұғалімнің басқару қызметі мен әдістемелік жұмыс сапасына тәуелді емес, сыныптан тыс жұмыстар оқушының еркін ойлауы мен қарым-қатынаста саналы әрекет жасауында шешуші рөл атқарады. Сабақ барысында оқушылар арасындағы қарым-

қатынаста олардың бірін-бірі құрметтеуі, қошемет көрсетуі, ізетті болуы, мәдениетті сөйлеуі сыныптан тыс жұмыстарда нығая түсуі қажет. Пән мұғалімінің сабақта берген білім мазмұны оқушының білімді қабылдауына, меңгеруіне, интеллектінің дамуына, мәдениетті мінез-құлық ұғымдарының қалыптасуына, дағдыны қалыптастыруға ықпал етеді.

Мінез-құлық мәдениетін қалыптастырудың негізгі шарты – күнделікті өмір сүруді дұрыс ұйымдастыру, тәрбие процесінің жалпы құрылуы. Бір-біріне сенімділік, балаларды қоршаған достық сезім, ұстамдылық, педагогтің сыртқы және ішкі мәдениетінің де маңызы ерекше. Мәдениеті мінезді дамытуда ережелерді түсіндіру әдістерінің ішінде басты орын мұғалімнің балалармен әңгімелесуі. Неліктен? Оқушылар мұғалім қойған сұрақтарға жауап бере отырып, бірін-бірі толықтырады, өзіндік тәжірибелеріне сүйене отырып, түрлі ой-пікір, көзқарастарын білдіреді. Балалардың өзара қарым-қатынасында мәдениетті сақтау ережелерін игеруі әңгіме үстінде ашылады. Оқушылардың пікірлерін білу педагогке балаларға ненің түсінікті болғанын, ал қандай ережелердің оларға таныс емес, толық түсінбегенін анықтауға мүмкіндік береді. Педагог оқушыларды тыңдап болып әңгімені қорытады, қарым-қатынаста мәдениетті сақтау жағын насихаттайды, қате пікірлерін түзейді. Мінез-құлық мәдениетін сақтау талаптары оқушының логикалық ойлау қабілеттерін дамытады, бір-бірін сыйлау, қажеттіліктерімен санасу әрбір оқушының жеке іс-әрекеттерінен туындайды. Қоғамда рухани құндылығы жоғары тұлға ретінде қызмет жасау дағдысын дамытып, бір-біріне деген сенімін арттырады. Бүгінгі таңда жас ұрпақтың бойында ізгілік, адамгершілік мәдениетті дамыту, ұлттық рухани құндылықтарды дарыту жағын зерттеу мәселесі зерттеу әдебиетінде кеңінен ұсынылған.

Қазіргі таңда қолданыстағы бастауыш сыныптың үлгілік оқу бағдарламасы мазмұнында берілген оқу мақсаттары ұлттық құндылықтар негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға және сыни ойлау қабілетін дамытуға бағытталған [18]. Дүниетану пәнінің үлгілік оқу бағдарламасы мазмұнының «Мен және қоғам» атты бөлімінде топтық және тұлғаралық мінез-құлық нормалары мен өзін-өзі ұстау әдеп нормалары бойынша оқу мақсаттары қарастырылған. Бұл оқу мақсаттары бойынша пән мұғалімдері оқулық мазмұнында берілген оқу материалдарын сабақ барысында ғана қолданумен шектеліп қалуда. Егерде біз осы оқу мақсаттар бойынша сабақтан тыс оқу-тәрбие іс-шараларын өткізсек, оқушыда білімнің негізі ғана қаланып қоймай, оқушының қоршаған ортада саналы әрекет ету дағдысы, тұлғалық қасиеттері рухани жағынан дамып, өзгені құрметтеу, өздігінен шешім қабылдау, саналы әрекет ету, т.б. құндылықтары қалыптасар еді. Дегенмен бастауыш сыныпта осы сабақтар сыныпта ғана іске асырылуда, мектептің әкімшілік тарапынан және бастауыш сыныптың бірлестік ұжымының қолдау көрсетуімен кейбір сабақтардың сыныптан тыс уақытта ұйымдастырылуы қажет деп есептейміз.

Мәдениетті мінез-құлықты қалыптастырудың ерекшелігі – жүйелі ұйымдастырылған сыныптан тыс іс-шаралардың мазмұны мен оқушының белсенді қатысу, дағдыны дамыту, талап қою, мәдениетті іс-әрекет жасау қажеттілігін түсіну, ережені орындау, мұғалімнің әдістемелік білім мен қабілетінің жоғары болуы, ата-аналар мен оқушылар, мектеп ұжымымен байланыс орнату. Сыныптан тыс жұмыстар арқылы оқушылар тек білімді меңгеріп қана қоймай, оны әрі қарай жетілдіреді, қарым-қатынас жасауда мәдениетті болуды түсініп, дағдыны қалыптастырады. Нәтижесінде оқушылар қоршаған ортадағы қарым-қатынаста мәдениетті болуды үйренеді, өз бетінше шешім қабылдап, қарым-қатынас пен жұмыс істеу қабілеттерін дамыта отырып, жақсы мінезді бойына сіңіреді.

Қорытынды

Мінез-құлық мәдениеті – жеке тұлғаның өміріндегі өмірлік тәжірибе мен жинаған білімін қамтитын, адам баласының қарым-қатынасындағы тәртібі мен тұлғалық бейнесі. Мәдениетті мінез-құлық – тұлғаның өмірлік позициясын арттыруда білім мен іскерлік дағдысын қалыптастыруға ықпал жасайтын, өзге тұлғаны құрметтейтін, танымдық белсенділікті күшейтетін рухани құндылықтың бейнесі. Бастауыш сынып оқушыларының

бойында өзгеге деген құрмет, сыйластықты және адамгершілік қасиетті сыныптан тыс жұмыстарда жетілдіру оқушы мен мұғалім арасындағы ізгілікті қатынастың орнауына себепші болады. Олар сабақ үстінде алған теориялық білімдерін практикада шыңдай отырып, қарым-қатынас жасауда мәдениеттілікті сақтауды үйренеді. Білім мазмұнындағы негізгі идеяны түсінеді, оқу материалын есте сақтайды. Баланың өнегелі мінезін дамытуда ең негізгі көңіл аударарлық мәселе – әдептілікті, кішіпейілділікті, сыпайыгершілікті, адалдықты, шыншылдықты, сыйластықты қалыптастыра білу. Әрбір тәрбиеші, әрбір ата-ана балаға болсын, басқаға болсын, өзінің айтқан сөзіне, жасаған әрекетіне, қимылына аса жауапкершілікпен қарауы керек. Сонымен бірге олардың кішіпейілділігі, адамгершілігі баланы адалдық пен шындыққа бағыттайды.

Зерттеу мынадай нәтижелерді көрсетті:

- бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетін қалыптастыруын қамтамасыз етуде «Әдептілік әлеміне саяхат» атты арнайы курс бағдарламасының ұйымдастырылуы мен әрбір тәрбиелік жұмыс мазмұнының маңызды рөл атқаратыны анықталды;

- оқушылардың өзара қарым-қатынасы, өзгеге деген құрметі, жауапкершілігі, т.б. дағдыларының жақсарғаны байқалды;

- сыныптан тыс іс-шараларды жүйелі түрде іске асыру жұмыстары бастауыш сынып оқушыларының мінез-құлық мәдениетінде тұрақты және оң өзгерістердің пайда болуына ықпал ететіні дәлелденді.

Бастауыш сынып оқушысының іс-әрекеті басқалардың іс-әрекеті мен сыртқы жағдайларға, ақыл-ой әрекетінен гөрі іс-қимыл әрекеттеріне қызығушылықтан көрінеді. Осы себепті балаларды сыныптан тыс жұмыстарға қатыстыру мұғалім мен отбасының оның өмірінде жол көрсетуші, қоғамдық орындарда және қоршаған ортада саналы әрекет етуге, мәдениетті болуына жауапты ретінде танытады. Егеменді еліміздің мемлекет болып, ұлт болып ұйысып, ынтымағы мен берекесі жарасқан ел болу үшін әрбір азаматтың тұлғалық бейнесі оның мәдениетті іс-әрекет көрсетуінен басталады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Мұсаева С.А., Бегалиева Т.А. Жас ерекшелік педагогикасы. – Астана: Фолиант, 2016. -472 б.
2. Бондарь Ф.Т. Воспитание сознательной дисциплины и культуры поведения у младших школьников. – Вологда: ВГПИ, 1984. – 95 с.
3. Досжан Р.А., Смайлов А.Б. Білік және даналық ілімі // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №2(128). – Б. 21–33. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.02>
4. Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика: учебное пособие для студентов средних педагогических учебных заведений. – 3-е изд., исправл. и доп. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 416 с.
5. Урунтаева Г.А., Афонькина Ю.А. Практикум по детской психологии: пособие для студентов педагогических институтов, учащихся педагогических училищ и колледжей, воспитателей детского сада. – М.: Просвещение: Владос, 1995. – 291 с.
6. Петрина С.В. Воспитания культуры поведения дошкольного возраста. [Электронный ресурс]. URL: https://vk.com/wall-94378522_20632 (дата обращения 17.11.2024)
7. Ауталипова Ұ.И., Сақтағанова Т.С., Құрбанова И. Отбасы психологиясы: оқу құралы. – Алматы: Қыздар университеті баспасы, 2014. – 186 б.
8. Болдырев Н.И. Нравственное воспитание школьников. Вопросы теории. – Москва: Педагогика, 1979. – 224 с.
9. Капенова А. Қазақ отбасындағы мектеп жасына дейінгі балалардың қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру: автореф. ... пед. ғыл. канд. – Алматы, 2004. – 30 б.
10. Shaumarova Z.A., Karimova G.K. Features of forming students' communication culture // Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – Vol. 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.652>

11. Богданова О.С. Воспитание культуры поведения учащихся. – Москва: Просвещение, 1978. – 178 с.
12. Марьенко И.С. Оқушыларды саналы тәртіпке және мінез-құлық мәдениетіне тәрбиелеу. – Алматы, 1987. – 146 б.
13. Исакова П.К., Зубайраева З.А. Жеткіншек жастағы балалардың құндылық бағдарларын қалыптастырудың тиімді әдіс-тәсілдері // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №3(125). – Б.176–187. <https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.15>
14. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения. Том 1. – Москва: Педагогика, 1979. – 304 с.
15. Таубаева Ш.Т., Иманбаева С.Т., Берикханова А.Е. Педагогика: оқулық. – Алматы: ОНОН. 2017. – 340 б.
16. Педагогическая энциклопедия. Т. 1. / Гл. ред. А.И. Каиров, Ф.Н. Петров. – Москва: Советская энциклопедия, 1964. – 832 с.
17. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. [Электронды ресурс]. URL: <https://elibrary.kaznu.kz/kk/node/5> (қаралған күні 18.03.2024)
18. Жалпы білім беру ұйымдарына арналған жалпы білім беретін пәндердің, бастауыш, негізгі орта және жалпы орта білім деңгейлерінің таңдау курстарының үлгілік оқу бағдарламасы. 16.09.2022 ж. №399 бұйрық. [Электронды ресурс]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767> (қаралған күні 22.10.2023)

REFERENCES

1. Musaeva S.A, Begaliev T.A. Zhas erekshelik pedagogikasy [Age pedagogy]. – Astana: Foliant, 2016. – 472 b. [in Kazakh]
2. Bondar F.T. Vospitanie soznatelnoi discipliny i kultury povedenia u mladshih shkolnikov [Fostering conscious discipline and a culture of behavior among younger students]. – Vologda: VGPI, 1984. – 95 s. [in Russian]
3. Doszhan R.A., Smailov A.B. Bilik zhane danalyq ilimi [The doctrine of power and wisdom] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2023. – №2(128). – B. 21–33. <https://doi.org/10.47526/2023-2/2664-0686.02> [in Kazakh]
4. Kozlova S.A., Kulikova T.A. Doshkolnaia pedagogika: uchebnoe posobie dlia studentov srednih pedagogicheskikh uchebnykh zavedeni [Preschool pedagogy: a textbook for students of secondary pedagogical educational institutions]. – 3-e izd., ispravl. i dop. – Moskva: Izdatelski centr «Akademia», 2001. – 416 s. [in Russian]
5. Uruntaeva G.A., Afonkina Iu.A. Praktikum po detskoj psihologii: posobie dlia studentov pedagogicheskikh institutov, uchashihsia pedagogicheskikh uchilish i kolledzhei, vospitatelei detskogo sada [Workshop on child psychology: a manual for students of pedagogical institutes, students of pedagogical schools and colleges, kindergarten teachers]. – Moskva: Prosveshenie: Vldos, 1995. – 291 s. [in Russian]
6. Petrina S.V. Vospitania kultury povedenia doshkolnogo vozrasta [Fostering a culture of preschool age behavior]. [Electronic resource]. URL: https://vk.com/wall-94378522_20632 (date of access 17.11.2024) [in Russian]
7. Autilipova U.I., Saqtaganova T.S., Qurbanova I. Otbasys psihologiasy: oqu quraly [Family Psychology: a tutorial]. – Almaty: Qyzdar universiteti baspasy, 2014. – 186 b. [in Kazakh]
8. Boldyrev N.I. Nравstvennoe vospitanie shkolnikov. Voprosy teorii [Moral education of schoolchildren. Questions of theory]. – Moskva: Pedagogika, 1979. – 224 s. [in Russian]
9. Kapenova A. Qazaq otbasyndagy mektep zhasyna deiingi balalardyn qarym-qatynas madenietin qalyptastyru: avto-ref. ... ped. gyl. kand. [Formation of the culture of communication of preschool children in the Kazakh family: abstract.] – Almaty, 2004. – 30 b. [in Kazakh]
10. Shaumarova Z.A., Karimova G.K. Features of forming students' communication culture // Indonesian Journal of Innovation Studies. – 2022. – Vol. 18. <https://doi.org/10.21070/ijins.v18i.652>
11. Bogdanova O.S. Vospitanie kultury povedenia uchashihsia [Fostering a culture of student behavior]. – Moskva: Prosveshenie, 1978. – 178 s. [in Russian]
12. Marienko I.S. Oqushaylardy sanaly tartipke jane minez-qulyq madenietine tarbieleu [Educate students in conscious discipline and a culture of behavior]. – Almaty, 1987. – 146 b. [in Kazakh]

13. Iskakova P.K., Zubairaeva Z.A. Zhetkinshek zhastagy balalardyn qundylyq bagdarlaryn qalyptastyrudyn tiimdi adis-tasilderi [Effective methods and techniques for the formation of value orientations of children of adolescent age] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2022. – №3(125). – B.176–187. <https://doi.org/10.47526/2022-3/2664-0686.15> [in Kazakh]
14. Blonski P.P. Izbrannyye pedagogicheskie i psichologicheskie sochineniya [Selected pedagogical and psychological writings]. Tom 1. – Moskva: Pedagogika, 1979. – 304 s. [in Russian]
15. Taubaeva S.T., Imanbaeva S.T., Berikhanova A.E. Pedagogika: oqulyq [Pedagogy: textbook]. – Almaty: ONON, 2017. – 340 b. [in Kazakh]
16. Pedagogicheskaya enciklopediya [The Pedagogical Encyclopedia]. T. 1. / Gl. red. A.I. Kairov, F.N. Petrov. – Moskva: Sovetskaya enciklopediya, 1964. – 832 s. [in Russian]
17. Al-Farabi. Aleumettik-etikalyq traktattar [Social and ethical treatises]. [Electronic resource]. URL: <https://elibrary.kaznu.kz/kk/node/5> (date of access 18.03.2024) [in Kazakh]
18. Zhalpy bilim beru uiymdaryna arналган zhalpy bilim беретін panderdin, bastauysh, negizgi orta zhane zhalpy orta bilim dengeilerinin tandau kurstarynyn ulgilik oqu bagdarlamasy. 16.09.2022 zh. №399 buiryq. [Electronic resource]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2200029767> (date of access 22.10.2023) [in Kazakh]

Extracurricular Activities in the Formation of a Culture of Behavior of Primary School Students Structure and Content

Abstract. The content of the article comprehensively examines and analyzes the problem of developing culturally appropriate behavior among primary school students through extracurricular work. The article is written on the basis of regulatory documents, methodological guidelines, studies by scholars and educators on the development of culturally appropriate behavior, and works published in domestic and foreign publications on the organization of extracurricular educational activities in primary schools.

The systematic and methodologically sound organization of extracurricular activities in primary school provides a foundation for developing students' moral qualities and instilling national values in them.

The article uses descriptive and analytical methods. Within the framework of the scientific research topic, scientific and pedagogical publications were analyzed, and the main ideas and concepts were presented. The study established that the structure and content of extracurricular activities are important for developing a culture of behavior among primary school students. Well-designed extracurricular educational activities enable students to develop moral qualities and become cultured individuals while broadening their knowledge about the world around them.

The study focused on the main directions and methods for developing a culture of behavior among students through the organization of extracurricular activities in primary school. The implementation of special programs contributes to high-quality outcomes and increases the efficiency of the pedagogical process. The article outlines the main areas in which primary school teachers organize extracurricular educational activities and presents the results of experimental work on the development of students' moral and spiritual values, ethical awareness, speech culture, and commitment to a healthy lifestyle. The system for organizing extracurricular activities aimed at developing an ethical culture of behavior and communication is described, and a methodology for developing culturally appropriate behavior has been proposed.

The article provides recommendations for organizing extracurricular activities in primary schools and developing a systematic work plan.

Keywords: culture of behavior, initial class, extracurricular work, education, moral, ethics, communicative competence.

Структура и содержание внеклассных работ в формировании культурного поведения учащихся начальных классов

Аннотация. В содержании статье всесторонне рассматривается и анализируется проблема формирования культурного поведения учащихся начальных классов посредством внеклассной работы. Статья написана на основе нормативных документов, методических указаний, трудов ученых и педагогов по формированию культурного поведения и опубликованных в отечественных,

зарубежных изданиях работ по организации воспитательной работы в начальных классах внеурочное время.

Систематическая методическая организация внеурочной деятельности в начальных классах является основой формирования у учащихся нравственности, привития им национальных ценностей. В статье использованы методы описания, анализа. В рамках темы научного исследования был проведен анализ научно-педагогических публикаций, представлены основные идеи и концепции. В ходе исследования установлено, что структура и содержание внеурочной деятельности важны для формирования культуры поведения младших школьников.

Продуманное содержание внеклассной воспитательной работы позволяет формировать у учащихся нравственные качества, быть культурной личностью, наряду с расширением знаний об окружающем мире. В исследовании были взяты за основу основные направления и методика работы по формированию культуры поведения учащегося через организацию внеурочной деятельности в начальной школе. Работа на основе специальных программ способствует достижению качества и результата работы, повышает эффективность педагогического процесса

В содержании статьи представлены основные направления организации внеклассной воспитательной работе учителей начальных классов и результаты экспериментальной работы по развитию нравственных духовных ценностей, способностей к этике, культуры речи, здорового образа жизни учащихся. Описана система организации внеклассной работы по формированию этической культуры поведения и общения, разработанно методика работы по формированию культурного поведения.

В статье даётся рекомендаций по организаций внеклассной работы в начальных классах и составлению системного плана работы.

Ключевые слова: культура поведения, начальный класс, внеклассная работа, нравственность, воспитания, этика, духовная ценность.

Авторлар туралы мәлімет

Қуанышбаева З. – корреспондент-автор, педагогика ғылымдарының кандидаты, *Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті*, e-mail: kzb-1969@mail.ru, Қазақстан, Шымкент қ.

Садуақас Г. – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, *Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті*, e-mail: gulbanu_sadvakasova@mail.ru, Қазақстан, Алматы қ.

Information about the authors

Kuanysbbaeva Z. – The Corresponding Author, Candidate of Pedagogical Sciences, South Kazakhstan Pedagogical University named after O.Zhanibekov, e-mail: kzb-1969@mail.ru, Kazakhstan, Shymkent.

Saduaqas G. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, e-mail: gulbanu_sadvakasova@mail.ru, Kazakhstan, Almaty.

Сведения об авторах

Қуанышбаева З. – автор-корреспондент, кандидат педагогических наук, Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова, e-mail: kzb-1969@mail.ru, Казахстан, г. Шымкент.

Садуақас Г. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, e-mail: gulbanu_sadvakasova@mail.ru, Казахстан, г. Алматы.